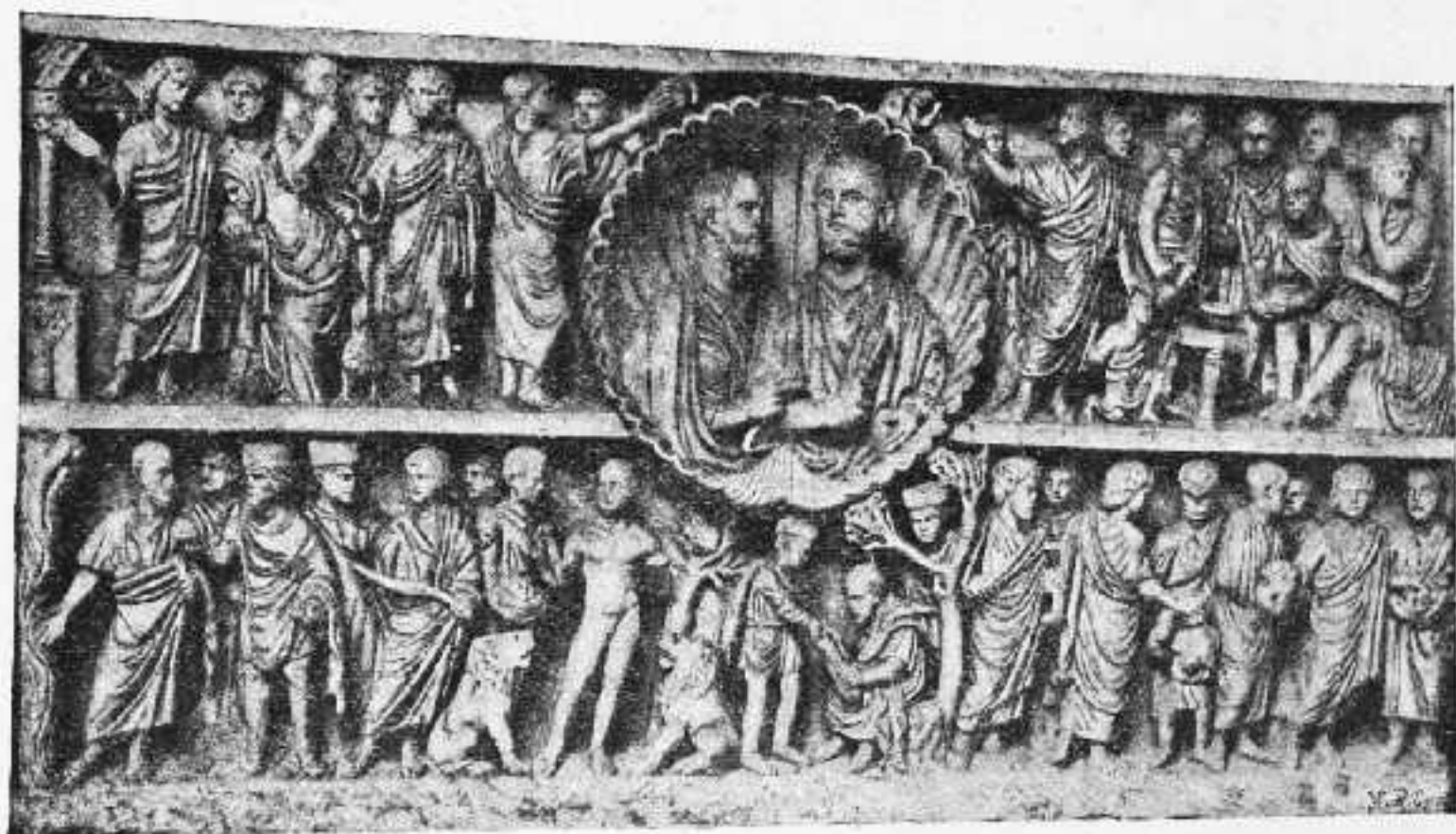

Αἱ σαρκοφάγοι αὗται παρουσιάζουσι μεγάλην ποικιλίαν ἐν ταῖς ἀναγλύφοις αὐτῶν παραστάσειν, ὧν αἱ πλεῖσται ἔχουσι θέματα ἀκραιφνῶς συμβολικά. Ὡς ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῆς ἀρχεγόνου τέχνης, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῶν σαρκοφάγων τῆς Δ' καὶ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος πλεονάζουσιν αἱ ἐκ τῆς βιβλικῆς ἱστορίας σκηναί, πρὸ παντὸς δὲ τὰ θαύματα τοῦ Μωϋσέως, τοῦ Δανιήλ καὶ τοῦ Ἰωνᾶ.

Ἐκ τῶν συλλογῶν ἀρχαίων χριστιανικῶν σαρκοφάγων σπουδαιότητα εἶναι ἡ τοῦ ἐν Ῥώμῃ λατερανικοῦ μουσείου, ἐξ αὐτοῦ δὲ προέρχε-

Εἰκ. 27. Ἀνάγλυφον χριστιανικῆς σαρκοφάγου τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

ται· ἡ ἐνταῦθα δημοσιευομένη (εἰκ. 27), ἥς ἡ ἐμπροσθία μακρὰ πλευρὰ φέρει ἐν συνεχείᾳ ποικίλας συμβολικὰς καὶ ἱστορικὰς παραστάσεις· ἐξ αὐτῶν δὲ δύναται τις νὰ σχηματίσῃ ἐπαρκῆ ἰδέαν περὶ τῆς πρώτης χριστιανικῆς γλυπτικῆς. Τὸ ἀνάγλυφον ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιάζον, δι' οὗ χαρακτηρίζεται τάξις τις σαρκοφάγων, φέρει δηλαδή ἐν τῷ μέσῳ ἄνω, κοῖλον ὀστρεόμορφον δίσκον μετὰ τῶν προτομῶν δύο ἀνδρῶν, δι' οὓς προώριστο ἡ σαρκοφάγος. Εἶναι δὲ αὕτη ἐν τῶν καλλίστων μνημείων τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης, ἀναγομένη εἰς τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα.

Αἱ ἀνάγλυφοι αὐτῆς παραστάσεις διαιροῦνται εἰς δύο ἐπαλλήλους σειράς, ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς ἄνω πρὸς ἀριστερὰν γωνίας, ἐνθα εἰκονίζεται ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου· ὁ Ἰησοῦς παρίσταται ἐκτείνων τὴν δεξιάν

πρὸς τὸ ἐν εἶδει ναυιδίου μνημεῖον, ἐξ οὗ ὁμῶς ἑλλείπει ἡ μορφή τοῦ Λαζάρου· παρὰ τὸν Ἰησοῦν μία τῶν ἀδελφῶν τοῦ ἀναστάντος κύπτουσα κατασπάζεται τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ χεῖρα, ἐνῶ ὀπισθεν ἵσταται εἰς τῶν μαθητῶν. Ἡ δευτέρα παράστασις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπιστίαν τοῦ Πέτρου, ἥτις δηλοῦται διὰ τοῦ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ εἰκονιζομένου ἀλεκτρυόνος. Καὶ ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῇ προηγουμένη σκηνῇ, λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Ἰησοῦ, ἥτις σημεῖοι τὴν μεταβατικὴν περίοδον τῆς τέχνης· ἐν αὐταῖς ὁ τεχνίτης ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ἰησοῦν μετὰ πολλῆς εὐστοχίας ἰδιάζουσαν μεγαλοπρέπειαν. Τρίτη κατὰ σειράν ἔρχεται ἡ σκηνὴ τοῦ Μωϋσέως λαμβάνοντος ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ τοὺς νόμους. Ὁ Μωϋσῆς εἰκονίζεται, κατὰ τὸ ἐπικρατήσαν ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ τέχνῃ ἔθος, ἀγένειος· ἡ παρ' αὐτῷ ἐν τῷ βάθει μορφή ἴσως παριστᾷ τὸν Ἀαρών, πιθανῶς ὁμῶς εἶναι ἐκ τῶν ἀορίστων ἐκείνων μορφῶν, αἵτινες ἐτίθεντο ἀπλῶς ἐν τοῖς τοιούτοις ἀναγλύφοις χάριν τῶν κανόνων τῆς ἀναλογίας¹. Ἐνταῦθα ἡ σειρά διακόπτεται ὑπὸ τοῦ ὀστρεομόρφου δίσκου τῶν προτομῶν· μετ' αὐτὸν δὲ πρώτη εὑρεται παράστασις τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαὰκ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ, ὅστις εἰκονίζεται ὑψὺν τὴν μάχαιραν, ὅπως κατενέγκη ταύτην κατὰ τοῦ πρὸ αὐτοῦ κειμένου γονυπετοῦς υἱοῦ· ἀναθλίπει δὲ ὁ Ἀβραάμ πρὸς ἀριστερὰν εἰς τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἀποτρέποντος αὐτὸν ἀπὸ τῆς θυσίας. Αἱ ἐκατέρωθεν τοῦ Ἀβραάμ ἐν τῷ βάθει μορφᾷ ἐτέθησαν πιθανῶς μόνον χάριν τῆς ἀναλογίας. Τελευταία ἐν τῇ πρώτῃ σειρᾷ ἔρχεται παράστασις τοῦ Πιλάτου ἀπονιπτομένου τὰς χεῖρας διὰ τὴν καταδίκην τοῦ Ἰησοῦ. Τοιαύτη σκηνὴ δὲν εὑρεται ἐν ταῖς τοιχογραφίαις²· ἐν τῇ προκειμένῃ ἰδίᾳ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐκφρασις τῆς μορφῆς τοῦ Πιλάτου, ὅστις εἰκονίζεται ἐπιτυχέστατα σύννους καὶ περίφροντις, ὡς καὶ ὁ παρ' αὐτῷ καθήμενος. Ἐν τῷ συνόλῳ ἡ παράστασις αὕτη ἔχει πολλὴν δύναμιν καὶ φυσικότητα.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ σειρᾷ πρῶτον παρίσταται τὸ θαῦμα τοῦ Μωϋσέως πλήσσοντος τὸν βράχον, ἐξ οὗ ῥέει ὕδωρ· οἱ παρ' αὐτῷ ἱστάμενοι δύο Ἑβραῖοι χαρακτηρίζονται ὡς τοιοῦτοι διὰ τῶν ἰδιορρύθμων πῖλων, οὓς φέρουσιν. Ἀλλ' ἡ μᾶλλον χαρακτηριστικὴ τῶν παραστάσεων τῆς σαρκοφάγου εἶναι ἡ δευτέρα, ὁ Δανιήλ ἐν μέσῳ δύο λεόντων, ὅστις ὡς εἰκονί-

¹ Schultze, Archäologie der altchristlichen Kunst, σελ. 255.

² Schultze, αὐτόθι.

ζεταί γυμνός, ἀναμνησκει ζωηρῶς τὰ ἔργα τῆς ἐλληνικῆς πλαστικῆς. Ἰὸδλόν τῆς σκηνῆς ἔχει τι τὸ ἄκρως χαρίεν καὶ ἁρμονικόν. Ἡ μετ' αὐτὴν παράστασις δὲν ἔτυχεν εἰσέτι ἐρμηνείας πειστικῆς καὶ ἀσφαλοῦς¹, εἰκονίζεται καθήμενός τις ὑπὸ δένδρον, φέρων ἐπὶ τῶν γονάτων βιβλίον εἰλητόν, ἐνῷ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἵσταται ἑτέρα νεαρὰ μορφή ἐκτείνουσα πρὸς αὐτὸν τὴν δεξιάν· μεταξὺ τῶν κλάδων τοῦ δένδρου διακρίνεται ἑτέρα μορφή κύπτουσα καὶ θεωμένη τοὺς δύο πρώτους. Τελευταῖαι ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ ἐτέθησαν δύο σκηναὶ θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ παρίσταται ἡ ἱσσις τοῦ τυφλοῦ, ἐν ᾗ μεγάλη εἶναι ἡ χάρις τῆς ἀμφιέσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν πέντε ἄρτων.

Ἐκ τῶν ἄλλων σαρκοφάγων τοῦ λατερανικοῦ μουσείου ἀξία μείζονος προσοχῆς εἶναι μία, ἣτις ὑπάγεται εἰς τεχνικὸν σύστημα διαφέρον τῆς προηγουμένης. Ἐν αὐτῇ αἱ παραστάσεις ἀντὶ νὰ εἶναι ἐν συνεχείᾳ εἰς δύο ἐπαλλήλους σειράς ἢ εἰς μίαν μόνην, ὥς ἐν ταῖς πλείσταις τῶν χριστιανικῶν σαρκοφάγων, εὗρηνται κεχωρισμένα: διὰ κομψῶν στυλιδίων μετὰ λεπτῶς εἰργασμένων κιονοκράνων, ἀνεχόντων ἐναλλάξ γωνιώδη καὶ τοξοειδῆ ἐπιστύλια· τὰ μεταξὺ τῶν ἐπιστυλίων τούτων κενὰ ἄνωθεν καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀγαθοδαιμόνων ἐν ὧρα τρυγετοῦ, παρεμπλεκόμενων μετὰ περισσῆς καλαισθησίας, εἰς δὲ τὰ ἄκρα ὑπὸ δελφίνων. Αἱ μεταξὺ τῶν στυλιδίων παραστάσεις εἶναι ἐκ τῶν συνήθων τῆς βιβλικῆς ἱστορίας· ἄνω δὲ φέρει ἡ σαρκοφάγος δύο ἑτέρας ἐκατέρωθεν τῆς ἐν τῷ μέσῳ ἐπιγραφῆς αὐτῆς, τοὺς τρεῖς παῖδας ἐν τῇ καμίνῳ, τὸ θαῦμα τοῦ Ἰωνᾶ καὶ δύο ἐρωτιδεῖς ἀνέχοντας τὴν ἐν τῷ πλαισίῳ ἐπιγραφὴν. Ὅ,τι ἰδίᾳ χαρακτηρίζει τὸν καλλιτέχνην ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῶν μορφῶν συλλήβδην εἶναι ἡ μίμησις ἀρχαίων προτύπων τῆς γλυπτικῆς· ἐρωτιδεῖς καὶ ἀγαθοδαίμονες εὗρηνται ἀπαραλλάκτως εἰς ῥωμαϊκὰς σαρκοφάγους προγενεστέρων χρόνων, καὶ ἐν τῇ παραστάσει δὲ τοῦ Ἰωνᾶ καθεύδοντος ὑπὸ τὴν κολοκύνθην διακρίνει τις ἀμέσως ἀντιγραφὴν πιστὴν τοῦ Ἐνδυμίωνος, ὥς ἐν τῷ κῆτει τῷ καταβροχθίσαντι αὐτὸν μίμησιν τῆς παραστάσεως τοῦ κήτους τῆς Ἀνδρομέδας². Καὶ ἐν ταῖς κυρίαις δὲ παραστάσει τῆς σαρκοφάγου ταύτης ἐν τῇ ἀμφιέσει τῶν μορφῶν καταφωρεῖται μίμησις παλαιότερων προτύπων τῆς ἐθνικῆς γλυπτικῆς.

¹ Schultze, ἔ. ἀ. σελ. 256.

² Sybel. Weltgeschichte der Kunst bis zur Erbauung der Sophienkirche σελ. 444.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ πραγματευθῶμεν ἰδίᾳ περὶ τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου χριστιανικῆς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τέχνης, ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν συντόμως τὰ φορῶντα εἰς τὴν κτίσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ὅσον τὸ ἄλλως κατὰ πάντα μέγιστον τοῦτο γεγονός σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸν ἰδιάζοντα μετασχηματισμὸν τῆς τέχνης ταύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ πρὸς τὴν ῥοπὴν, ἣν ἔσχεν αὕτη εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς βυζαντιακῆς. Διότι ἡ νέα πρωτεύουσα δὲν ἐγένετο μόνον ἐστία πολιτισμοῦ ὑπερόχου, ἐνθα συνεδυσάσθησαν αἱ Ἀσιατικαὶ ἐπιδράσεις πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν¹, ἀλλ' ἐν ταύτῳ ὑπῆρξε κέντρον, ἐνθα συνέρρευσαν τὰ ποικίλα στοιχεῖα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων, ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ἡ ἰδιόρυθμος ἐκείνη τέχνη, ἥτις νῦν γνωρίζεται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ μετάθεσις τῆς πρωτεύουσας τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τῆς Δύσεως εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα πολλῶν καὶ ποικίλων αἰτίων. Πρωτίστως συνετέλεσαν εἰς τοῦτο λόγοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοί. Ἦδη ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς δημοκρατίας, ὁ Καῖσαρ διὰ τῆς ἐξόχου αὐτοῦ μεγαλοφυΐας κατενόησε, πόσον δυσχερὴς ἦτο ἡ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς Ἰταλίας κυβέρνησις τῶν ἀπεράντων χωρῶν, αἵτινες ὑπέκυψαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν πολεμικὴν τῶν Ῥωμαίων ὑπεροχὴν. Ἡ Ῥώμη γενομένη κυρίαρχος τοῦ πλείστου τῆς τότε γνωστῆς οἰκουμένης κατέστη ἀνίσχυρος νὰ διοικήσῃ τὰς ἀχανεῖς αὐτῆς κτήσεις παρ' ὅλα τὰ εὐφυᾶ κυβερνητικὰ συστήματα, ἅτινα ἐφήρμοσεν. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲ μάλιστα ἐπεκρεμάσθησαν οἱ φοβερώτατοι κατὰ τῆς Ῥώμης κίνδυνοι καὶ τῶν χωρῶν τούτων ἐπόθει αὕτη ἀντὶ πάσης θυσίας τὴν διατήρησιν.

Ἀλλ' ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος κατεδείχθη ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ πολιτικοῦ κέντρου, ὅποτε ὁ χεῖμαρρος τῶν βαρβάρων, οὗς διὰ μεγάλων ἀγώνων εἶχον δαμάσει οἱ προγενέστεροι αὐτοκράτορες, οὐχὶ ἅπαξ συνέτριψε τοὺς ῥωμαϊκοὺς λεγεῶνας. Ἡ ἀδυσώπητος τῶν πραγμάτων φορὰ ἐπέβαλλεν ἀναγκαίως ῥιζικὰς ἐν τῇ διοικήσει μεταρρυθμίσεις, δι' ὧν θὰ καθίστατο δυνατὴ ἡ σωτηρία τῆς αὐτοκρατορίας. Πρῶτος δ' ἐπεχείρησε ν' ἀποσοθῇ τὸν ὄλεθρον δι' εὐφυῶν κυβερνητικῶν μέτρων ὁ Διοκλητιανός. Τὸ περιώνυμον ὁμῶς αὐτοῦ διοικητικὸν σύστημα τῆς διαιρέσεως τῆς αὐτοκρατορίας ἀπεδείχθη διὰ πολλοὺς λόγους, ἔτι ζῶντος τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ἀνεφάρμοστον. Ἐκ τοῦ

¹ Bayet, *L'art Byzantin*, σελ. 18.

κυκεῶνος, ὅστις προέκυψε διὰ τῆς συγχρόνου δημιουργίας τσοούτων Αὐγούστων καὶ Καισάρων, προῆλθον μόνον οἱ φοβεροὶ ἐκεῖνοι ἐμφύλιοι ἀγῶνες, οἵτινες κατέληξαν δι' αἵματος καὶ σιδήρου εἰς τὸ πρῶτον καθεστῶς, ὃ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπομείνας τέλος μόνος κύριος τοῦ ὅλου κράτους κατενόησεν ὅτι, διὰ νὰ ζήσῃ τοῦ λαιποῦ ἢ αὐτοκρατορία, ὠφείλε νὰ ὑποχωρήσῃ ἢ «αἰωνία πόλις» τῆς Δύσεως εἰς τὴν *Νέαν Ρώμην* τῆς Ἀνατολῆς. Διείδεν οὗτος ὅτι ὁ πολιτισμός, ὃν εἶχε διαχύσει τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς, πολιτισμὸς ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἀνώτερος τοῦ ῥωμαϊκοῦ παρείχεν ἀσφαλῆ ἐχέγγυα συμπήξεως νέου πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ κράτους, ὅπερ μόνον ἠδύνατο νὰ ἐπιζήσῃ ἐν μέσῳ τῆς λαίλαπος τῶν βαρβάρων, ἥτις ἐνέσκηπτε φοβερὰ κατὰ τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ.

Τοῦ κράτους τούτου ἡ πρωτεύουσα ἀναγκαίως ὠφείλε νὰ ἰδρυθῇ ἐν τῷ κέντρῳ τῶν χωρῶν, ἃς ἐμέλλε νὰ κυβερνήσῃ. Περί τὴν ἐξεύρεσιν δὲ τοῦ κέντρου τούτου ἀνεδείχθη ὁ Κωνσταντῖνος ὄντως μέγας. Διότι, ἂν τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα αὐτοῦ κατῴρθωσεν νὰ ἐπιζήσῃ ἐπὶ χιλιετηρίδα ὅλην ἐν μέσῳ τσοούτων καταιγίδων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐξοχὸν τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ θέσιν, ἥτις ὀλίγας ἔχει ἐφαμιλλοὺς ἐν τῇ ὅλῃ ὕδρογείῳ.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς θέσεως, ἂν πιστεύσωμεν εἰς τὰς βυζαντιακὰς πηγὰς, ὁ Κωνσταντῖνος ἐδίστασεν ἐπὶ μακρόν. Τὸ πρῶτον ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν παρὰ τὸν Αἰμόν Σαρδικὴν (Σόφιαν), εἶτα δὲ εἰς τὰς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ τὴν Προποντίδα πόλεις, τὸ Ἴλιον καὶ τὴν Νικομήδειαν, ἥτις καὶ πρότερον ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ Διοκλητιανοῦ. Ἀλλ' ὅταν ἐπεσκόπησεν τὰ ἀπαράμιλλα στρατιωτικὰ καὶ ἐμπορικὰ πλεονεκτήματα, ἅτινα παρουσίαζε τὸ παρὰ τὸν Βόσπορον ἀρχαῖον κτίσμα τοῦ Βύζαντος, πᾶς ἐν αὐτῷ δισταγμὸς ἐξέλιπε. Τῆς μοναδικῆς τοῦ Βυζαντίου θέσεως ὁ Κωνσταντῖνος καὶ πρότερον εἶχε λάβει πείραν, ὅτε ἐπολιόρκησεν τὴν πόλιν ταύτην ἐν τῷ πρὸς τὸν Λικίνιον πολέμῳ. Ἡ τριγωνικὴ ἐκείνη λοφώδης γλῶσσα γῆς, ἥτις ἀποβλέπει πρὸς τὸν Βόσπορον καὶ τὴν Προποντίδα, χωριζομένη ἀπὸ τῆς ἐναντι γῆς διὰ κόλπου ἀποτελοῦντος ἓνα τῶν μεγίστων καὶ ἀσφαλεστάτων λιμένων τῆς γῆς, κέκτηται θέσιν μοναδικὴν μεταξύ δύο ἡπείρων καὶ δύο θαλασσῶν. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ ἀκμή, εἰς ἣν ἀνῆλθε τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, καὶ ἡ θαυμασίη ἐμπορικὴ καὶ ναυτικὴ ἐπίδοσις τῶν κατοίκων αὐτοῦ.

Ἡ ἀρχαία πόλις ἐξετείνετο ἐπὶ τοῦ πρώτου καὶ καλλίστου πρὸς τὴν Προποντίδα λόφου, οὗ αἱ πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον ἡρέμα νεύουσαι κλιτύες ἐκαλύπτοντο ὑπὸ πολυπληθῶν καὶ λαμπροτάτων ἱερῶν στοῶν, θεάτρου, σταδίου καὶ ποικίλων ἄλλων οἰκοδομημάτων. Τὸν λόφον τοῦτον ἐπέστρεφεν ἡ ἀρχαία ἀκρόπολις, ἔχουσα παρ' αὐτὴν πρὸς τὰς χερσαίας κλιτύας τὴν περίφημον ἀγορὰν (Τετράστων), τὸ Στρατηγεῖον καὶ ἄλλα δημόσια οἰκοδομήματα. Τὰ τείχη τοῦ Βυζαντίου, ἅτινα ἐφημίζοντο διὰ τὸ ὀχυρὸν αὐτῶν καὶ τὴν τελειότητα τῆς κατασκευῆς, κατὰ μὲν τὰς δύο πλευρὰς τοῦ τριγωνικὸν ἔχοντος σχῆμα περιβόλου, ἦσαν ἐπιθαλάσσια, κατὰ δὲ τὴν τρίτην, τὴν χερσαίαν, περιέβαλλον τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου, σχηματίζοντα ἀμβλείαν γωνίαν. Ὁ περιβόλος τοῦ Βυζαντίου κηρύνθη ὑπὸ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, ὅστις κατὰ τὸν πρὸς τὸν Πεσκένιον Νίγρον ἀγῶνα ἐξεπολιόρκησε τὴν πόλιν καὶ κατέσκαψε, μεταγνοὺς δ' ἔπειτα ἐπαψίλευσε πολλὰς αὐτῇ εὐεργεσίας, πλὴν τῶν τειχῶν ἰδρύσας πρῶτος αὐτὸς καὶ τὸν μετέπειτα περιώνυμον καταστάντα Ἰππόδρομον, ὃν ὕστερον ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεπεράτωσε καὶ διεκόσμησε. Τὰ τείχη τοῦ Σεβήρου ἐξετάθησαν πρὸς τὸν δεύτερον λόφον περικλείοντα τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ πρώτου κοιλάδα. Παρ' ὅλην ὁμῶς τὴν πρὸς τὴν πόλιν ὄψιν εὐμένειαν τοῦ Σεβήρου, αὕτη δὲν ἠδυνήθη ν' ἀναλάβῃ ἔκτοτε τὴν προτέραν αὐτῆς ὑπεροχὴν καὶ λαμπρότητα, ἄσκημος δὲ παρέμεινε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις ἐμελλε ν' ἀποδώσῃ αὐτῇ πολλῷ μείζον τοῦ ἀρχαίου μεγαλεῖον.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἅμα καθορίσας τὸν χώρον τῆς νέας τοῦ κράτους πρωτεύουσας προέβη εἰς τὴν κτίσιν αὐτῆς μετὰ μεγίστης δραστηριότητος καὶ ταχύτητος. Τὸ σπουδαιότατον τμήμα τῆς νέας πόλεως ἰδρύθη ἐπὶ τοῦ πρώτου λόφου, ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς ἀρχαίας, καὶ ἐκεῖθεν ἐπεξετάθη πρὸς τοὺς ἄλλους. Συνειδὼς ὁ μέγας αὐτοκράτωρ ὅτι τὸ κτίσμα αὐτοῦ ἐμελλε νὰ ὑπάρξῃ κέντρον καὶ ἐστία νέου πολιτικοῦ καθεστώτος, ἠθέλησε νὰ καθαγιάσῃ τὴν ἐναρξίν τῶν ἐργασιῶν δι' ἱεροτελεστιῶν καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν νομίμων, ὡς εἴθιστο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Κατὰ τὸ θρυλούμενον παράδειγμα τοῦ Ῥωμύλου, ὅστις δι' ἀρότρου ἐχάραξε τὸν περιβόλον τῆς Ῥώμης, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τοὺς Βυζαντίνους ἱστορικοὺς καὶ χρονογράφους, διὰ τῆς αἰχμῆς τοῦ δόρατος διέγραψε τὴν γραμμὴν, ἣν ἠκολούθησαν τὰ τείχη τοῦ χριστιανικοῦ Βυζαντίου. Διτηρήθη δὲ περὶ τοῦ γεγονότος τούτου παράδοσις, ἥτις μαρτυρεῖ ὅτι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐπίστευον ὅτι ἡ Κωνσταντινού-

πολις ἐκτίσθη θείᾳ ἐπινεύσει καὶ ἀρωγῇ. Ἀναφέρουσι δηλαδὴ βυζαντιακαὶ πηγαὶ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος διαχαράττων τὸν περίβολον ἠκολούθει τὰ ἔχνη ἀγγέλου, ὅστις, ἀόρατος τοῖς ἄλλοις, προηγεῖτο αὐτοῦ.

Ἡ ἐναρξίς τοῦ ἔργου ἐγένετο τῷ 328 ἢ κατ' ἄλλους τῷ 329, προὐχώρησε δὲ μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος, οὕτως, ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος ἠδυνήθη νὰ πανηγυρίσῃ τῇ 11 Μαΐου τοῦ 330 μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ πολλῆς ἐπισημότητος τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἀθανάτου αὐτοῦ κτίσματος, καίτοι ἡ συμπλήρωσις τῆς ὅλης πόλεως συνετελέσθη πολλῷ βραδύτερον.

Πρῶτον καὶ σπουδαιότατον τῶν οἰκοδομικῶν ἔργων ἦσαν τὰ τεῖχη, ἅτινα ἐγένοντο πολλῷ τῶν ὑπαρχόντων εὐρύτερα, εἰ μὴ ὀχυρώτερα, παρουσίασε δὲ ἡ ἰδρυσις αὐτῶν, ὅσον ἀφορᾷ μάλιστα εἰς τὰς ἐπιθαλασσίους πλευράς τῆς πόλεως, μεγάλας δυσχερείας καὶ ἐδέησε νὰ κατασκευασθῶσιν ἐκεῖ ἀσφαλῆ κρηπιδώματα διὰ γιγαντιαίων ὀγκολίθων. Τὰ χερσαῖα τεῖχη ἐξετάθησαν πολὺ πέρα τοῦ περιβόλου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, ὥστε περιέλαβεν ἡ νέα πόλις ἐπὶ πλεόν χῶρον δεκαπέντε σταδίων. Τῶν χερσαίων τευχῶν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ αὐτὰ τὰ ἔχνη σχεδὸν νῦν ἐξέλιπον, χρησιμοποιεθέντος τοῦ ὕλικου αὐτῶν διὰ τὸν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου ἐγερθέντα μέγαν καὶ κρατερὸν περίβολον τὸν διατηρούμενον μέχρι τοῦδε. Οὐχ ἦττον ὑπὸ τῶν διατριψάντων περὶ τὴν ἔρευναν τῆς τοπογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθωρίσθησαν τὰ ὅρια, μέχρις ὧν ἐξετείνοντο ταῦτα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀκριβῶς. Ἀξίον δ' ἰδίας μνείας εἶναι τὸ νεωστὶ δημοσιευθὲν τοπογραφικὸν ἔργον τοῦ ἐπὶ πολὺ ἀσχοληθέντος εἰς τὴν μελέτην τῶν τευχῶν A. van Millingen¹. Κατ' αὐτόν, ὄντα μᾶλλον ἀξιόχρεων, τὰ χερσαῖα ταῦτα τεῖχη ἀρχόμενα ἀπὸ τῆς Προποντίδος, ἐκ θέσεως μικρὸν ἐντεῦθεν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου Κυπαρισσιώτου, ἐξετείνοντο κατὰ γραμμὴν κεπλασμένην μέχρι τῆς ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ Πλατείας πύλης (Οὐν-Καπὰν καπουσί). Οὕτω δὲ τὰ τεῖχη ταῦτα μετὰ τῶν ἐπιθαλασσίων περιέκλειον πέντε λόφους. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπόμενος τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ θελήσει νὰ μετενέγκῃ εἰς Βυζάντιον πᾶν ὅ,τι ἀνεμίμνησκε τὴν ἀρχαίαν Ῥώμην, ἐτήρησεν ἐν αὐτῇ πλὴν ἄλλων καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς πόλεως εἰς δεκατέσσαρα τμήματα ἢ *δεγεῶνας* (*regiones*), ὧν δώδεκα μὲν εὗρηνται ἐντὸς τοῦ περιβόλου, τὸ δέκατον τρίτον ἐν τῷ πέρα τοῦ Κερατίου προαστείῳ καὶ τὸ δέκατον τέταρτον ἐν ταῖς Βλα-

¹ Byzantine Constantinople. The walls of the city and Jadjoining historical sites. London 1899.

χέρναις. Ἐκεῖνο δέ, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ κατ' ἐξοχὴν ἐδημιούργησεν ἐν Βυζαντίῳ κέντρον χριστιανικόν, εἶναι ὅτι καθηγίασε τὰ ἐγκαίνια διὰ χριστιανῶν ἐπισκόπων, οἵτινες ἐτέλεσαν ἰδίαν ἐπὶ τούτῳ ἱεροτελεστείαν. Τὸ δὲ σπουδαιότατον εἶναι ὅτι διὰ νόμον ἐπέβαλε τὸ περίπυστον ὄνομα τῆς Νέας Ῥώμης εἰς τὴν νέαν τῆς αὐτοκρατορίας πρωτεύουσιν. Ὁ νόμος οὗτος ἐχράχθη ἐπὶ μαρμαρίνης στήλης, ἥτις ἐστήθη ἐν τῷ λεγομένῳ Στρατηγείῳ παρὰ τὸν ἑριππον ἀνδριάντα τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἐκ τῆς πόλεως τοῦ Κωνσταντίνου σήμερον ἐλάχιστα ὑπελείφθησαν λείψανα. Αἱ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους γερόμεναι φυσικαὶ καὶ τῶν ἀνθρώπων καταστροφαὶ ἠφάνισαν πλεῖστα τῶν μνημείων, δι' ὧν ὁ μέγας ἀνὴρ διεκόσμησε τὴν ἐπώνυμον αὐτῷ πόλιν. Ἀφ' ἑτέρου δ' οἱ μετέπειτα αὐτοκράτορες οἰστροηλατοῦντο ὅχι μόνον διὰ νέων λαμπρῶν οἰκοδομημάτων νὰ πληρῶσι τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπάρχοντα ποικιλοτρόπως νὰ ἐπισκευάζωσι καὶ νὰ καλλωπίζωσιν, ὥστε οὐδὲν σχεδὸν ἐκ τῶν μνημείων τοῦ Κωνσταντίνου παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ μορφῇ. Καὶ αὐτὸς ὁ περίβολος μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν μόλις ἐτῶν ἐφάνη στενόχωρος διὰ τὸ ὅσημέραι αὐξάνον πλῆθος τῶν κατοίκων καὶ ἐδέησε νὰ κατασκευασθῇ ἐν τῇ χερσαίᾳ πλευρᾷ, ὡς προείπομεν, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου ἑτέρας μείζων, ὅστις μεθ' ὅλας τὰς περιπετείας, ὥς ὑπέστη ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων καὶ φοβερῶν πολιορκιῶν, καὶ τὰς ποικίλας ἐπισκευὰς καὶ παραμορφώσεις, διατηρεῖται εἰσέτι ὀρθίος, καταπλήσσει τὸν θεατὴν διὰ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν λαμπροτάτων μνημείων, δι' ὧν ὁ Κωνσταντῖνος κατεκόσμησε τὴν πόλιν, κατ' ἐξοχὴν διέπρεπον αἱ ἀγοραὶ ἢ φόροι, ὡς ἐκαλοῦντο αὗται καὶ ὑπὸ τῶν ἐλληνιζόντων κατοίκων. Ἡ περιφανεστέρα ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ καλουμένη *Αὐγουσταῖον* παρὰ τὴν ἀρχαίαν ἀγορὰν τοῦ Βυζαντίου (τὸ Τετράστων) ἢ πιθανῶς ἐπ' αὐτῆς ταύτης, ἐν τῇ 6' ῤεγεῶνι. Ἡ ἀγορὰ αὕτη παρέμεινε περιώνυμος καθ' ἅπαντα τὸν μεσαῖωνα διὰ τὴν πολυτελεῖαν αὐτῆς κατασκευὴν καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης, ἅτινα περιέκλειεν. Αἱ τέσσαρες αὐτῆς πλευραὶ κατελαμβάνοντο, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ, ὑπὸ μακρῶν στοῶν κοσμουμένων δι' ἀγαλμάτων μετακομισθέντων ἐκ τῶν ἐλληνίδων πόλεων, ὥς ὁ Κωνσταντῖνος ἐσύλησε χάριν τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους. Μεταξὺ τῶν ἐν τῷ Αὐγουσταίῳ ἔργων τέχνης πολυθρύλητον κατέστη τὸ σύμπλεγμα τὸ εἰκονίζον τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ Ἑλένην, ἀνέχοντας τὸν σταυρόν.

Παρά τὴν ἀγορὰν ταύτην ἔκειτο ὁ περιώνυμος ναὸς τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ μεταγενέστερον ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνήγειρε τὸ ἀριστοτέχνημα τῆς βυζαντιακῆς τέχνης. Ὁ πρῶτος οὗτος ναὸς, κατὰ τινὰ χρονογράφον, ἦτο τῆς ἐθνικῆς τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου λατρείας ἱερὸν, μεταποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς χριστιανικόν, ὅστις ἄλλως καὶ τοὺς πλείστους περισφωζομένους ναοὺς τῆς πόλεως μετέτρεψεν εἰς χριστιανικὴν χρῆσιν. Οὐχ ἦττον ὁμῶς ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Βυζαντίνου χρονογράφου δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἄλλοθεν, ἐπικρατεστέρα δὲ φαίνεται ἡ γνώμη, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας ἠγέρθη ἐκ βάθρων ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἦτο συνήθης δρομικὴ βασιλική, ξυλοστεγής, κατὰ τὸν ἐν Ἀνατολῇ ἐπικρατήσαντα τύπον, οὐ περιεσώθησαν ὑποδείγματα, μεταγενεστέρων ὁμῶς χρόνων.

Ἐκ τῶν ἄλλων ἀγορῶν καὶ πλατειῶν τῆς πόλεως ἀξιολογωτάτη ἦτο μετὰ τὸ Αὐγουσταῖον ἡ ἐπωνυμος τῷ αὐτοκράτορι, κειμένη ἐν τῇ 5' ῥεγεῶνι, ἣτις εἶχε τοῦτο τὸ ἰδιάζον, ὅπερ διετήρησαν καὶ αἱ πλείστα τῶν μεταγενεστέρων ὑπὸ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων ἰδρυθεῖσων ἀγορῶν, ὅτι εἶχε σχῆμα περιφερές. Τὸ σπουδαιότατον τῶν ἐν αὐτῇ μνημείων ἦτο ὁ ἐν τῷ μέσῳ στῦλος, ὁ περισωθεὶς μέχρι τοῦ νῦν πολλαχῶς ἠκρωτηριασμένος, καλούμενος δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων κοινῶς Τζεμπερλί-τάς (κεκαυμένος στῦλος). Ὁ κορμὸς αὐτοῦ συνίσταται ἐξ ἐννέα σπονδύλων πορφυρίτου, ὧν αἱ ἀρμογαὶ ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χαλκῶν δακτυλίων ἐν σχήματι δαφνίνων στεφάνων. Ὁ στῦλος οὗτος μετεκομίσθη ἐκ Ῥώμης, ἔφερε δὲ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἀνδριάντα Ἀπόλλωνος μετὰ διαδήματος ἀκτινωτοῦ, μετακομισθέντα ἐκ τῆς συριακῆς Ἡλιουπόλεως ἢ τῆς φρυγικῆς ὁμωνύμου ἢ τῆς Ἱεραπόλεως. Ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ θέσει ὁ ἀνδριὰς οὗτος παρίστα, ὡς ἐν τοῖς ὁμοίοις στύλοις τῆς Ῥώμης, Τραϊανοῦ, Μάρκου Αὐρηλίου κλπ., τὸν ἰδρύσαντα τὴν ἀγορὰν αὐτοκράτορα. Κατὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ στύλου ἐγένοντο ἱεροτελεστίαι μαρτυροῦσαι τὸν δεισιδαίμονα σεβασμόν, ὃν ἐπεδείκνυνεν ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα συνεδέοντο πρὸς τὰς ἱερωτάτας χριστιανικὰς παραδόσεις, καὶ τὸν ζῆλον, ὃν εἶχε ν' ἀποδώσῃ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς πρωτεύουσας ἱερὸν χαρακτῆρα. Δηλαδὴ ἐν τοῖς θεμελίοις τοῦ στύλου κατὰ τὸ ἀρχαῖον σύστημα ἔθεσε ποικίλα ἀντικείμενα, δι' ὧν ἤθελε νὰ περιφρουρήσῃ διὰ θείας προστασίας τὸ μνημεῖον καὶ μεταξὺ ἄλλων τοὺς δώδεκα κοφίνους τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ γενομένου θαύματος τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πέντε ἄρτων. Ἐν τῇ ἐπωνύμῳ ταύτῃ τοῦ Κωνσταντίνου ἀγορᾷ, ἣτις ὡσαύτως περιεβάλλετο

ὑπὸ στοῶν, ὑπῆρχε καὶ ἕτερον χαρακτηριστικὸν μνημεῖον, ἀνακαλοῦν τὰς παραστάσεις τῆς ἀρχηγόνου τέχνης· μεγάλη καὶ κατάκοσμος κρήνη φέρουσα γλυπτὰς εἰκόνας τοῦ Καλοῦ Ποιμένος καὶ τοῦ Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων. Ὡς δὲ τὸ Αὐγουσταῖον, οὕτω καὶ ἡ ἀγορὰ αὕτη ἐκοσμεῖτο ὑπὸ ποικίλων γλυπτῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, παρ' αὐτὴν δ' ἔκειτο τὸ ἕτερον τῶν συγκλητικῶν μεγάρων τὸ καλούμενον *Σενᾶτον* (Βουλὴ, Βουλευτήριον).

Ἐκ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων τοῦ Κωνσταντίνου ἐξεῖχον μάλιστα τὰ παρὰ τὸ Αὐγουσταῖον ἰδρυθέντα, ἐξ ὧν γνωστότερα ἐγένοντο τὸ τῆς Συγκλήτου, ὅπερ ἦτο σπουδαιότερον τοῦ ὁμωνύμου τῆς ἀγορᾶς τοῦ Κωνσταντίνου καὶ μετὰ τοῦτο ἄξιον λόγου, ὅτι εἶχε διάγραμμα ῥωμαϊκῆς βασιλικῆς μετὰ κόγχης, μάλιστα δὲ τὰ περίφημα αὐτοκρατορικὰ ἀνάκτορα τὰ γνωστὰ διὰ τοῦ ὀνόματος *Παλάτιον ἢ Μέγα Παλάτιον*, ἅτινα ἦσαν ἐκ τῶν μεγίστων οἰκοδομημάτων τῆς πόλεως. Τὰ ἀνάκτορα ταῦτα κατεῖχον θαυμασίαν θέσιν· ἡ μὲν πρόσοψις αὐτῶν ἀπέβλεπε πρὸς τὸ Αὐγουσταῖον, ἡ δὲ ὀπισθία πλευρὰ εἶχε πρόσωπον πρὸς τὴν Προποντίδα καὶ τὸν Βόσπορον· ἐξ αὐτῶν ἡ θεὰ ἐξετείνετο μαγευτικὴ εἰς τὰς ἀπαραμίλλους φυσικὰς καλλονὰς τῶν ἐναντι ἀκτῶν. Τὸ ἀχνὲς τοῦτο οἰκοδόμημα, ὅπερ ὑπῆρξεν ὁ πυρὴν τῶν μετέπειτα συσσωρευθέντων παρ' αὐτῷ ἄλλων ποικιλωνύμων αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων, περιελάμβανε μέγα πλῆθος αἰθουσῶν, στοῶν, λουτήρων κεκοσμημένων λαμπρῶς διὰ γλυπτῶν ἔργων καὶ διὰ ψηφιδωτῶν.

Πρὸς τοῦτοις περιώνυμοι κατέστησαν ἐκ τῶν μνημείων τοῦ χριστιανικοῦ Βυζαντίου οἱ πολυπληθεῖς καὶ πολυτελέστατοι λουτρώνες ἢ Θέρμαι, ὧν ἐξεῖχον οἱ καλούμενοι τοῦ Ζευξίππου, οἵτινες εἶχον διάγραμμα τετράγωνον, περιβαλλόμενοι δ' ὑπὸ στοῶν, αἵτινες περιεῖχον πολυάριθμα ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης ὧν ἡ περιγραφή (ἐκφρασις) γενομένη ὑπὸ Χριστοδῶρου τοῦ Θηβαίου ἐν εἶδει ἐπιγραμμάτων περιεσώθη ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ. Οἱ λουτρώνες τοῦ Ζευξίππου ἰδρύθησαν τὸ πρῶτον ἢ ἀνεκαίνισθησαν ὑπὸ τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, ἐκαλλωπίσθησαν δὲ καὶ διεκοσμήθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου¹.

Ἐκεῖνο ὅμως τῶν οἰκοδομημάτων, ὅπερ χρήζει ἰδίως ὅλως μνείας, ὡς συνδεόμενον πρὸς τὰ κρισιμώτατα γεγονότα τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως, εἶναι ὁ περιώνυμος Ἰππόδρομος, τὸ κέντρον τοῦτο καὶ ἡ ψυχὴ

¹ Σ. Δ. Βυζαντίου, *Ἡ Κωνσταντινούπολις*, Α', σελ. 259.

τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Ἰππόδρομος, ὃν, ὡς προείπομεν, πρῶτος ἰδρύσεν ὁ Σεπτίμιος Σεβήρος, ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου συνεπληρώθη καὶ ἐκαλλωπίσθη, τοσοῦτον ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῇ ἴδιον αὐτοῦ κτίσμα. Ἐν αὐτῷ ἐξετυλίχθησαν τὰ τραγικώτατα τῶν ἐπεισοδίων τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δὲν ὑπάρχει τόπος ἐν Βυζαντίῳ ἀνακαλῶν τοσαύτας ἀντιθέτους ἀναμνήσεις ἀκμῆς καὶ ταπεινώσεως, κλέους καὶ ὀνείδους. Ἐν αὐτῷ ἐπανηγυρίσθησαν οἱ λαμπρότατοι τῶν θριάμβων κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος· ἐν αὐτῷ ἐπευφήμησεν ὁ δῆμος τοὺς δαφνοστεφεῖς στρατηγοὺς καὶ αὐτοκράτορας ἐπανερχομένους ἀπὸ τῶν ἐνδόξων πεδίων, ἐν οἷς ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Βανδήλων, τῶν Γότθων, τῶν Περσῶν, τῶν Ἀράβων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Ῥώσων. Ὁ Ἰππόδρομος ἐγένετο ὁ ἄψυχος μάρτυς τῆς πάλης τῶν φατριῶν καὶ θέατρον αἱματηρῶν στάσεων· ἐν αὐτῷ ἐπομπεύθησαν ἀνώτατοι τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας λειτουργοί, οὓς ἡ τύχη παρέδιδεν οἰκτρὰ θύματα εἰς τὰς παραφορὰς τοῦ ὄχλου· τὸ δάπεδον αὐτοῦ ἐποτίσθη ἀφθόνως δι' αἵματος καὶ κατὰ τὴν φοβερὰν τοῦ νίκαια στάσιν ἐν αὐτῷ ἐσωρεύθησαν κατὰ χιλιάδας τὰ πτώματα τῶν στασιωτῶν. Ὑπῆρξεν ἡ τελευταία ἀπήχηση τοῦ ἐλευθέρου Ῥωμαϊκοῦ βίου καὶ ἀφ' οὗ πάντα τὰ ἄλλα τοῦ πολίτου δικαιώματα ἀπὸ μακροῦ ἤδη κατεστρατηγήθησαν διὰ τῆς ἀπολυταρχίας τῶν Αὐγούστων, ὁ Ἰππόδρομος ἀπέμεινεν ἡ ἐσχάτη παρηγορία τοῦ δήμου, ὅστις πολλάκις μετ' ἀγρίας χαρᾶς εἶδεν ἐκεῖ κατησχυμένους καὶ τεταπεινωμένους τοὺς ἀπηνεῖς αὐτοῦ δυνάστας.

Ὁ Ἰππόδρομος, ὅστις κατεσκευάσθη κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἐν Ῥώμῃ, μάλιστα τοῦ λεγομένου μεγίστου (Circus maximus), εἶχε τὸ σύνηδες σχῆμα τῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων, ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν ἐλληνικῶν σταδίων, ἦτο δηλαδή εὐρὺ ἐπίμηκες πεδίων καταλήγον εἰς ἡμικύκλιον. Ἐφερε δὲ περίξ εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ εἰς τὸ κυκλικὸν ἄκρον ἰσχυρὰς ἀντηρίδας καὶ παχέα ἀντιτοιχίσματα, δι' ὧν ἐσχηματίζετο τὸ κεκλιμένον ἐπίπεδον, ἐφ' οὗ ἐκείντο τὰ ἐδῶλια τῶν θεατῶν. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι διηνοίγοντο ὑπὸ ἐπαλλήλων σειρῶν μεγάλων καμαρωτῶν ἀνοιγμάτων, δι' ὧν ἐφωτίζοντο οἱ διάδρομοι, αἱ πύλαι καὶ αἱ ἄλλαι ἐξοδοί, ὡς ἐμαρτύρουν καὶ τὰ μέχρι τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος περισωθέντα λείψανα τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Ἡ θέσις τοῦ Ἰπποδρόμου, κειμένου βορείως τοῦ Αὐγουσταίου, εἶναι ἀκριβῶς ἡμῖν γνωστὴ ἐκ τινων περισωθέντων διακοσμητικῶν αὐτοῦ

μνημείων. Εἶναι ἡ νῦν ὑπὸ τῶν Τούρκων λεγομένη πλατεῖα τῶν ἵππων (*Ατ-μειδάν). ἡ κειμένη ἔμπροσθεν τοῦ μεγάλου τουρκικοῦ τεμένους τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ. Τὸ ἐμβαδὸν αὐτοῦ, ὡς ἐκ πολλῶν τεκμηρίων ἐξάγεται, ἀρχικῶς εἶχε μῆκος 370 μέτρων καὶ πλάτος περί τὰ 150, ἐνῶ ἡ νῦν κατέχουσα κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν θέσιν αὐτοῦ πλατεῖα τῶν ἵππων ἔχει μῆκος μόλις 270 βημάτων καὶ πλάτος 150. Ὁ Ἱππόδρομος διεκοσμήθη λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου διὰ πολυπληθῶν ἔργων τέχνης, ἐν οἷς ἐξεῖχον τὰ ἐκ τῶν ἐλληνίδων πόλεων συγκομισθέντα ὑπ' αὐτοῦ, ἅτινα περιεσώζοντο ἀκέραια ἐπὶ μακρόν, ἀλλ' ἐντελῆ ὄλεθρον ὑπέστησαν ἐπὶ τῆς φοβερᾶς λεηλασίας καὶ ἀρπαγῆς τῆς γενομένης ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς Δ' σταυροφορίας, εἴτε συντριβέντα σκκιῶς εἴτε, τὰ χαλκᾶ, χωνευθέντα καὶ μεταποιηθέντα εἰς νομίσματα· ἐλάχιστα δὲ περιέσωσαν οἱ Βενετοὶ μεταγαγόντες εἰς τὴν θαλασσοκράτειραν αὐτῶν πόλιν, ἐν οἷς καὶ οἱ τέσσαρες χαλκοὶ ἵπποι οἱ κοσμοῦντες μέχρι τοῦ νῦν τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Μάρκου, οἵτινες ἐπὶ μακρόν ἐνομιζοντο ἔργα τοῦ Λυσίππου. Ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ ἀπέμειναν κατ' εὐτυχῆ συγκυρίαν ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν θέσει τρία διακοσμητικὰ αὐτοῦ ἔργα. Ἐξ αὐτῶν ἄξιον μείζονος προσοχῆς εἶναι τὸ πολυθρύλητον ἐκεῖνο μνημεῖον ἐνὸς τῶν λαμπροτάτων πολεμικῶν θριάμβων τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς, ἡ κεκολοβωμένη βάσις τοῦ τρίποδος, ὃν ἀνέθηκαν εὐγνωμονοῦσαι τῷ Πυθίῳ Ἀπόλλωνι αἱ πόλεις αἱ μετασχοῦσαι τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης. Ἡ βάσις αὕτη, περί ἧς τοσαῦτα ἐγράφησαν, ἀποτελεῖται, ὡς γνωστόν, ἐκ τριῶν χαλκῶν συνεστραμμένων ὄψεων διαμέτρου 0,30, ἐφ' ὧν ἔκειτο χρυσοῦς τρίπους. Διατηρεῖ δὲ ἡ βάσις αὕτη τὰ ὀνόματα τῶν κατὰ τῶν Περσῶν ἀγωνισθεισῶν πόλεων, ὅπερ καθιστᾷ αὐτὴν ἱστορικὸν μνημεῖον ὑψίστης σπουδαιότητος. Ἐτερον μνημεῖον τοῦ Ἱπποδρόμου περισωθὲν ὡσαύτως ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ θέσει, εἶναι ὁ ἐκ γρανίτου μονόλιθος ὀβελίσκος, ὕψους 19 μέτρων, κεκαλυμμένος ἔχων τὰς πλευράς ὑπὸ ἱερογλυφικῶν, ἱστάμενος δ' ἐπὶ βάσεως ὕψους 3 περίπου μέτρων, ἐχούσης ἐνθεν μὲν ἐπιγράμματα ἐλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ, ἐνθεν δὲ παραστάσεις ἀναφερομένας εἰς ἵπποδρομικοὺς ἀγῶνας καὶ ἄλλα παραπλήσια. Ὁ ὀβελίσκος οὗτος, ὅστις ἐστήθη κατὰ μίμησιν ἐτέρου τοῦ ἐν Ῥώμῃ μεγάλου ἵπποδρόμου, ὃν ἔστησεν ἐκεῖ ὁ Αὐγούστος, ἐχρησίμευεν ὡς καμπτήρ. Τρίτον μνημεῖον τοῦ Ἱπποδρόμου εἶναι μεγίστη τετραγωνικὴ στήλη συνισταμένη ἐκ πολλῶν λίθων, ὕψους 29 περίπου μέτρων, ἥτις ἐκαλεῖτο *Κτιστὴ Στήλη*. Ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς κατασκευῇ ἐκαλύπτετο ὑπὸ χαλκῶν

πλακῶν. διασώζει δ' ἐν τῇ βάσει αὐτῆς ἐπίγραμμα μαρτυροῦν ὅτι ἐπεσκευάσθη ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

Ἐκεῖνο δέ, ὅπερ ἰδίᾳ χαρακτηρίζει τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἠθέλησεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ διακοσμήσῃ τὴν νέαν πρωτεύουσάν, εἶναι ὅτι συνήγαγε πρὸς τοῦτο ἐν Βυζαντίῳ ἀπὸ τῶν πλείστων πόλεων τῆς αὐτοκρατορίας πολυπληθῆ ἔργα τέχνης. Μεταξὺ τῶν ἔργων τούτων ἐξεῖχον λόγῳ καλλιτεχνικῆς ἀξίας τὰ ἐκ τῶν σεμνῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἄλλων σπουδαίων κέντρων τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, Ὀλυμπίας, Δελφῶν, Ἐλευσίνοιο, Δήλου, Δωδώνης, Ἀθηνῶν, Κορίνθου, Βοιωτίας, Ρόδου, Κρήτης κτλ. Πολυάριθμα ὡσαύτως ἔργα συνεκομίσθησαν καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Συρίᾳ ἐλληνίδων πόλεων, αἵτινες ἦσαν πλήρεις καλλιτεχνημάτων ὥς ἐκ τοῦ πλούτου καὶ τῆς ἀκμῆς, εἰς ἣν ἐξείκοντο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐκ τῶν πόλεων τούτων γνωρίζομεν ὀνομαστί τὴν Σμύρνην, Ἐφεσον, Πέργαμον, Κύζικον, Ἰλίον, Νικομήδειαν, Ἡλιούπολιν, Καισάρειαν, Τράλλεις, Σάρδεις, Ἀντιόχειαν, Ἀττάλειαν, Ἰκόνιον καὶ τινὰς ἄλλας ἀσημοτέρας.

Ὅποῖον ἦτο τὸ πλῆθος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκομισθέντων καλλιτεχνημάτων, δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν περὶ τὴν βασιλικὴν τῆς Ἀγίας Σοφίας ἰδρυμένων ἀγαλμάτων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐλληνικῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνῆρχετο εἰς 427, ἅτινα βραδύτερον ὁ Ἰουστινιανός, μέλλων νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν ὑπ' αὐτῶν καταλαμβάνόμενον χώρον διὰ τὸν μέγαν ναόν, ἐτοποθέτησεν εἰς ἄλλα δημόσια μέρη τῆς πόλεως. Ἡ τοιαύτη πλησμονὴ ἐξηγεῖται σαφῶς, ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος τὴν περισυλλογὴν ἔργων τέχνης, χάριν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνήγαγεν εἰς σύστημα φόρου, πειθαναγκάσας τοὺς διοικητικοὺς ἄρχοντας τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν εἰς τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐν αὐταῖς καλλιτεχνημάτων. Ἐκ τῶν ἔργων τούτων ἐσώζοντο τὰ πλεῖστα, ὡς προείπομεν, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1204 ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τούτων καταστραφέντων μνημονεύονται, ἐκ τῶν κοσμοῦντων τὸν Ἰππόδρομον ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος Ἡρακλῆς, ἔργον τοῦ Λυσίππου, ὅστις παρίστατο καθήμενος, ἔχων ὑπεστρωμένην τὴν λεοντῆν καὶ τὴν κεφαλὴν ἐρείδων τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ, καὶ ἕτερον σύμπλεγμα ὄνου καὶ ὄνηλάτου, ὅπερ ἔστησέ ποτε ὁ Αὐγούστος ἐν Ἀκτίῳ. Ἀλλὰ καταστραφέντα τότε ἔργα ἐκ τοῦ Ἰπποδρόμου ἦσαν ἀνὴρ παλαίων πρὸς λέοντα, ὕαινα καὶ ἡ λύκαινα ἡ θηλάσασα τὸν Ρωμύλον καὶ Ρῶμον, ἐλέφας σείων τὴν προβοσκίδα,

ἀετὸς σπαράσσων ὄφιν, συμπλέγματα ἄρματηλατῶν καὶ πολλὰ ἄλλα.

Ἐκ δὲ τῆς ἀγορᾶς τοῦ Κωνσταντίνου κατεστράφησαν πλὴν ἄλλων κολοσσιαῖον ἀγάλμα τῆς Ἥρας τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐν Σάμῳ ναοῦ αὐτῆς, τὸ σύμπλεγμα Ἀφροδίτης καὶ Πάριδος ἐγχειρίζοντος αὐτῇ τὸ μῆλον καὶ τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο μετὰ χαλκῶν ἀναγλύφων μνημεῖον, ὅπερ ἐκάλουν οἱ Βυζαντινοὶ κοινῶς ἀνεμοδοῦλιον. Τέλος ἐκ τῆς πλατείας, ἣτις ἐκαλεῖτο Ταῦρος, κατεστράφη ἑφιππος ἀνδριᾶς εἰκονίζων πιθανῶς τὸν Βελλεροφόντην. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν χρονογράφων τῶν περιγραφάντων τὰ καλλιτεχνήματα τῆς πόλεως καὶ ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν ἐπιγραμμάτων τῶν γεγραμμένων ἐπ' αὐτῶν ἐκδοθέντων δ' ὑπὸ τοῦ Banduri ἐξάγεται, ὅποσον μέγα ἦτο τὸ πλῆθος τῶν ἔργων τέχνης, δι' ὧν ὁ Κωνσταντῖνος κατεκόσμησε τὴν ἐπάνυμον αὐτῷ πόλιν.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων μνημείων τοῦ Βυζαντίου, τῶν ἰδρυθέντων ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ἰδίᾳ ἐξεῖχον οἱ ναοί. Κατὰ τὰς βυζαντιακὰς πηγὰς, εἴκοσι καὶ δύο ἐν ὅλῳ χριστιανικοῦς ναοὺς ἀνήγειρεν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἑλένης ἐν Κωνσταντινουπόλει. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρωτεύοντος μεταξὺ αὐτῶν, τῆς ἀφιερωμένης εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν βασιλικῆς, ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μείζων καὶ ὀνομαστός ἦτο ὁ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ὅστις ἐχρησίμευσε καὶ ὡς μαυσώλειον τῆς οἰκογενείας τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῶν πλείστων μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων. Ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο εἰς τὴν ἐνδεκάτην ῥεγεδῶνα, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ μεγίστου καὶ κεντρικωτάτου πάντων τῶν λόφων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τετάρτου κατὰ σειράν. Ἀφιερῶθη δὲ εἰς τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους, διότι ἐν αὐτῷ ὁ Κωνσταντῖνος κατέθηκε μετὰ μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς πομπῆς, ἥς προϊστάτο ὁ πατριάρχης Ἀρτέμιος, τὰ λείψανα τῶν Ἀποστόλων Ἀνδρέου, Λουκᾶ καὶ Τιμοθέου. Εἶχε δ' ὁ ναὸς τριπλοῦν χαρακτῆρα, ἦτοι ἀπετελεῖτο ἐκ μαρτυρίου, ὡς ἐκαλοῦντο τὰ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἀθλητῶν τοῦ χριστιανισμοῦ ἰδρυόμενα ἱερά, ἐκ τοῦ μαυσωλείου τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου καὶ ἐκ τοῦ ναοῦ, ὅστις κατὰ μὲν τὰς μᾶλλον ἀξιόχρεους τῶν πηγῶν ἦτο δρομικός, ὅποιον δηλαδὴ σχῆμα εἶχον αἱ βασιλικαί, κατὰ δὲ ἑτέραν πηγὴν, ἥττονος λόγου ἀξίαν, εἶχε σχῆμα ἐλληνικοῦ λεγομένου σταυροῦ, ὅπερ ὁμῶς φαίνεται ἀπίθανον διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἦτο λαμπρότατα κεκοσμημένος, εἶχε δὲ πρὸ αὐτοῦ πλατεῖαν περιβαλλομένην ὑπὸ στοῶν καὶ ἄλλων πολυτελῶν οἰκοδομημάτων, ἐν οἷς ἐξεῖχον οἱ λεγόμενοι κωνσταντινικοὶ λουτρῶνες. Ὁ ναὸς ὁμῶς κυρίως ἀπέβη ὀνομαστός, ὅτε ἐπὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ

ἰδρυσεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν περίφημον ὁμώνυμον, ὅστις ἐθεωρεῖτο ἐφάμιλλος τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ οὗτινος κατ' εὐτυχῇ συγκυρίαν τὴν περιγραφὴν ἢ ἔκφρασιν περιέσφωσεν ἡμῖν τὸ πρό τινων ἐτῶν μόλις ἐξ Ἀθωνικοῦ χειρογράφου δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ κ. E. Legrand ποίημα τοῦ ἀσκηρίτου Κωνσταντίνου τοῦ Ῥοδίου ¹.

Περὶ τῶν ἄλλων τοῦ Κωνσταντίνου ναῶν ἀτυχῶς δὲν διεσωθήσαν πληροφορίαί· ἀσφαλεῖς, γνωστὸν δὲ μόνον εἶναι ὅτι δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀφιερωμένοι ὁ μὲν τῇ Θεῇ Εἰρήνῃ, ὁ δὲ τῇ Θεῇ Δυνάμει· οὐχ ἦττον ἢ θέσις τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν εἶναι γνωστὴ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, διότι ἐκεῖ ἐνιδρύθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων αὐτοκρατόρων ἄλλοι ναοί, ὧν πολλοὶ περισώζονται μέχρι τοῦδε μετατραπέντες εἰς μωαμεθανικὰ τεμένη. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποδίδονται ὑπὸ μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν συγγραφέων, μάλιστα τοῦ Κωδινού, ὅστις εἶναι ἐν πολλοῖς ἡκιστα ἀξιόπιστος, πλείστοι ὅσοι ναοὶ ἰδρυθέντες ὑπ' ἄλλων ὁμωνύμων αὐτοκρατόρων. Ἐξ αὐτῶν τοῦ Κωνσταντίνου κτίσματα πιθανῶς ἦσαν, ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Μωκίου, ὅστις πρότερον ἦτο ναὸς τοῦ Διὸς ἢ τοῦ Ἡρακλέους, ὁ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου «εἰς τὰ Κύρου», ὁ τῆς Ἀγίας Εὐφημίας καὶ ὁ καλούμενος Σῆγμα ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς θέσεως, ὅστις βραδύτερον ἀφιερώθη εἰς τὴν Θεοτόκον. Πλὴν δὲ τούτων ἀναφέρεται ὡς ἰδίᾳ ὑπὸ τῆς Ἑλένης κτισθεὶς ὁ ἐν τῇ μονῇ τῶν Γαστρίων ναὸς. Πλὴν δὲ τῶν ναῶν τούτων ὁ Κωνσταντῖνος μετέβαλεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, εἰς χριστιανικὰ τὰ πλείστα τῶν ἱερῶν τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου, ὅσα ἴσταντο εἰσέτι. Ἡ τοιαύτη μετατροπὴ τῶν γηραιῶν ναῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἶναι ἀληθὲς ὅτι δὲν ἀπέβη ἐπὶ Κωνσταντίνου τοσοῦτον γενικὴ ὡς μετέπειτα, μάλιστα ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ πρεσβυτέρου, οὐχ ἦττον ὅμως ἐν τῷ χριστιανικῷ Βυζαντίῳ ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἡμερῶν ἡ ἀρχαία λατρεία παρηγκωνίσθη μεγάλως.

Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξαν μόνον τὰ οἰκοδομήματα, δι' ὧν ὁ Κωνσταντῖνος ἠθέλησε νὰ λαμπρύνῃ τὴν νέαν τῆς αὐτοκρατορίας πρωτεύουσαν. Πρὸ παντὸς ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν κέντρον καὶ ψυχὴν τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ,

¹ Description des œuvres d'art et de l'église des Saints Apôtres de Constantinople. Poème en vers iambiques, par Constantin le Rhodien, publié d'après le manuscrit du mont Athos par Emile Legrand et suivi d'un commentaire archéologique par Théodore Reinach. Paris. 1896. 8^{ον}, σελ. 74. Μετὰ 2 πιν. καὶ 10 εἰκόνων.

οὐ μάλιστα ἐπειράθη ν' ἀναστείλῃ τὴν ῥαγδαίως ἐπερχομένην παρακμὴν καὶ ἀποσύνθεσιν. Διὰ ποικίλων μέσων κατώρθωσε νὰ μεταγγίσῃ εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν πάντας τοὺς πολιτικούς καὶ ἀστικούς θεσμούς καὶ τὸν ἐν γένει ὀργανισμόν τῆς μητροπόλεως. Πρὸς τοῦτο δὲ οὐ μόνον μετέφερε πάντας τοὺς διοικητικούς λειτουργούς, ἀλλὰ μετήνεγκε καὶ αὐτὰς τὰς τοπικὰς ἐορτάς καὶ τὰς ἄλλας συνηθείας τοῦ ῥωμαϊκοῦ δήμου. Ἀληθῶς ὅμως πάντα ταῦτα μεταφυτευθέντα, ὡς εἰπεῖν, εἰς τὴν Ἀνατολήν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὐδοκιμήσωσιν ἐν περιβάλλοντι τοσοῦτον διαφόρῳ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν στοιχείων ἄλλοτρίων καὶ πολυεπίπλοων τοῦ Ῥωμαϊσμοῦ. Σύγκλητος καὶ ὑπατοὶ καὶ δήμαρχοι ἀπέβησαν λέξεις κεναὶ καὶ παρηδία τῶν ἀρχαίων λειτουργημάτων.

Τοιοῦτον ἐν ὀλίγοις τὸ κτίσμα τοῦ Κωνσταντίνου. Τὰ ἐν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς ἀνδρὸς ἰδρυθέντα μνημεῖα, ἅτινα συντόμως περιεγράψαμεν, κατὰ μέγα μέρος ἀνήκουσιν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν τέχνην τῆς παρακμῆς, ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων. Πάντα ταῦτα, ἀγοραί, στοαί, ἀνάκτορα, θέρμαι κτλ. ὑπῆρξαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπιτυχεῖς μιμήσεις τῶν ἐν Ῥώμῃ, οὐδὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς ταῦτα ἐκαινοτόμησαν σπουδαίως οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ καλλιτέχναι οἱ ἐργασθέντες εἰς τὴν κτιζομένην Κωνσταντινούπολιν¹. Τὴν δὲ στεῖρωσιν εἰς δημιουργίαν πρωτοτύπων ἔργων μαρτυρεῖ ἐπαρκῶς καὶ ἡ σύλησις τῶν ἀρχαίων πόλεων καὶ ἱερῶν, ἐξ ὧν ἀπήχθησαν μετὰ χαρακτηριστικῆς ἀπειροκαλίας καὶ σκαιότητος πρὸς τοῖς καλοῖς ἔργοις τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης καὶ ἄλλα βάναισα ἔργα παρακμῆς.

Καίτοι ὅμως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ ῥωμαϊκὴ τέχνη ἐν τῷ συνόλῳ ἐτήρησε κατ' ἀρχὰς τὸν ἰδιάζοντα αὐτῆς χαρακτῆρα, οὐχ ἥττον ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν καταφωρᾷται λαυθά-νουςα καὶ βαθμιαίως ἐκδηλουμένη ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἀνατολῆς. ἥτις ἐμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ μετασχηματίσῃ τὴν τέχνην ταύτην. Τὰ στοιχεῖα, ἅτινα συνέδραμον εἰς τὸν τοιοῦτον μετασχηματισμόν, ἐξ οὗ παρήχθη ἡ βυζαντινὴ τέχνη εἶναι θέμα τοῦ ἐπομένου κεφαλαίου.

¹ Εἰς τὴν ἐρευναν τῶν μνημείων τούτων πλὴν τῶν βυζαντινῶν πηγῶν καὶ τῶν παλαιότερων βοηθημάτων τοῦ Banduri καὶ τοῦ Du Cange σπουδαίως συνέβαλον καὶ αἱ νεώτεραι ἀρχαιολογικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ ἐργασίαι, ἐξ ὧν πρωτεύουσι, τὸ παστέγνωστον τρίτομον ἔργον τοῦ Σ. Βυζαντίου *Ἡ Κωνσταντινούπολις, Αἱ Βυζαντιναὶ μελέται* τοῦ Πασπάτη καὶ τοῦ Mordtmann καὶ Millingen τὰ πολὺτιμα τοπογραφικὰ μελετήματα.